

ΚΡΑΤΟΣ - ΚΑΤΟΙΚΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ

Νίκος Κατριβέσης, Επίκουρος Καθηγητής Πανεπιστημίου Μακεδονίας

Η απουσία στην Ελλάδα μιας συνεκτικής και μακροχρόνιας κοινωνικής πολιτικής για την κατοικία έχει ερμηνευτεί με πολλούς τρόπους, πράγμα που αποδεικνύει τη συνθετότητα του προβλήματος. Σε μια κοινωνία όπου η γεωγραφική και η κοινωνική κινητικότητα δημιούργησαν καινούργιες μορφές ενσωμάτωσης, πολλαπλές διαφοροποιήσεις και νέες κοινωνικές πρακτικές, οποιαδήποτε κοινωνική πολιτική του κράτους στον τομέα της κατοικίας θα πρέπει να ερμηνευτεί μέσα στα πλαίσια της αναπαραγωγής των κοινωνικών σχέσεων στην Ελλάδα. Οι πρακτικές αναπαραγωγής δεν μπορούν ν' αποσπαστούν από τις οικογενειακές στρατηγικές και τις τοπικές σχέσεις εξουσίας που έχουν διαμορφωθεί και που εξακολουθούν να υπάρχουν και μετά τις γεωγραφικές μετατοπίσεις και τις επαγγελματικές μεταλλαγές. Η μελέτη τοπικών περιπτώσεων μας εισάγει στη λογική της αναπαραγωγής των συστημάτων σχέσεων όπως αυτές δομούνται μεταξύ του κράτους και των πολιτών συγκροτώντας ένα ολόκληρο πλέγμα εξουσιαστικών σχέσεων μέσα από τους μηχανισμούς των "κατατάξεων" των θεσειακών δυνατοτήτων και της προνομιακής μεταχείρισης από την κρατική εξουσία. Η εξέταση επομένως του ρόλου του Κράτους στον τομέα της κοινωνικής πολιτικής θέτει την υπόθεση ότι η δράση του Κράτους δεν μπορεί να παραβλέψει τους τρόπους κοινωνικής αναπαραγωγής και τα κοινωνικά δίκτυα πολιτικής αναπαραγωγής που καθορίζουν το βαθμό επέμβασής του στις κοινωνικές πρακτικές. Επιπλέον θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι η κατοικία εμφανίζεται όχι μόνο σαν στοιχείο κοινωνικής αναπαραγωγής αλλά και σαν σημαντικό κοινωνικής ανέλιξης, γοήτρου και προβολής. Η κατοικία αποτελεί άμεσο σημείο της κοινωνικής διάκρισης και της οικονομικής επιφάνειας της οικογένειας, σε τέτοιο τρόπο που θα υποστηρίζαμε ότι αντικειμενοποιεί την κοινωνική θέση της.

Η παραγωγή κατοικίας στη μεταπολεμική Ελλάδα είναι έργο του ιδιωτικού τομέα, ενώ η άμεση κατασκευαστική δραστηριότητα του κράτους υπήρξε περιορισμένη. Ετσι στο σύνολο της νόμιμης κατασκευής κατοικιών το κράτος συμμετείχε μόνο με ποσοστό 1,7%.¹

"Η συμμετοχή δημόσιων φορέων στον ακαθάριστο σχηματισμό κεφαλαίου στην κατοικία κυμάνθηκε από 2% ως 15% (μ.ο. 9,3%) στη δεκαετία του 1950 και από 1% ως 3% έκτοτε".² Συνολικά, ενώ πάνω από 3.000.000 νέες κατοικίες χτίστηκαν στη μεταπολεμική περίοδο, μόνο 50.000 κατασκευάστηκαν από δημόσιους φορείς.³

Ο συνυπολογισμός των αυθαιρέτων στα παραπάνω στοιχεία θα μείωνε ακόμη περισσότερο τη συμμετοχή του κράτους. Ιδιαίτερα στη στέγαση των λαϊκών στρωμάτων η συμμετοχή του κράτους υπήρξε συμβολική. Η χρηματοδότηση του Ο.Ε.Κ. π.χ. βάρυνε ουσιαστικά τους ίδιους τους δικαιούχους (κράτηση 1% επί των μισθών και ημερομισθίων) μέχρι το 1975.

Η συνολική συνεισφορά των εργαζομένων μέχρι τον Αύγουστο του 1975 ανερχόταν σε 5,5 δισεκ. δρχ. έναντι 350 εκατ. δρχ. επιχορήγησης του κράτους⁴, δηλαδή το 6,4% του συνολικού ποσού. Η μελέτη εξάλλου των προϋποθέσεων και των όρων που τίθενται στους

1. Β. Κοτζαμάνης - Θ. Μαλούτας: "Η κρατική παρέμβαση στον τομέα της εργατικής λαϊκής κατοικίας" Ε.ΚΕ. 56/1985 σελ. 130.

2. Δημ. Οικονομού: Η στεγαστική πολιτική στη μεταπολεμική Ελλάδα. Ε.ΚΕ. 64/87 σελ. 62.

3. Κοτζαμάνης - Μαλούτας όπ. παρ. σελ. 136.

4. Βλέπε τα επίσημα πρακτικά της Ελληνικής Βουλής της 13-8-1975.

δικαιούχους για τη λήψη ενός δανείου αποκαλύπτει ότι αυτά τα κριτήρια λειτουργούν στην πραγματικότητα σαν ένας μηχανισμός αποκλεισμού των ασθενέστερων κοινωνικών ομάδων.

Περιορισμένη ή ανύπαρκτη πρόσβαση στο σύστημα στεγαστικών ενισχύσεων έχουν οι εργατοϋπάλληλοι, οι αγρότες και οι διάφορες κατηγορίες αυτοαπασχολουμένων, ενώ αντίθετα οι δημόσιοι υπάλληλοι, οι τραπεζικοί και οι στρατιωτικοί έχουν προνομιακή μεταχείριση. Ετσι η δραστηριότητα των στεγαστικών φορέων (Τ.Π.Δ, Τ.Τ, ΑΟΟΑ) που καλύπτουν ορισμένες κοινωνικές κατηγορίες με εισοδήματα όχι χαμηλά, είναι εξαιρετικά αναπτυγμένη σε σχέση με άλλους φορείς (ΑΟΕΚ, Π.Κ.) που απευθύνονται σε κατηγορίες πολυπληθέστερες με χαμηλά εισοδήματα και με πραγματικά στεγαστικά προβλήματα. Ενώ δηλαδή το Τ.Τ και το Τ.Π.Δ. διέθεσαν δάνεια 39 δισ. δραχμών σε 113.000 δικαιούχους, ο ΑΟΕΚ διέθεσε 77 δισεκ. σε 126.500 δικαιούχους, τη στιγμή που οι ενδιαφερόμενοι του τελευταίου οργανισμού είναι τουλάχιστον 3 ή 4 φορές περισσότεροι από αυτούς των δύο προηγούμενων.

Η στεγαστική ενίσχυση του κράτους είναι κοινωνικο-επαγγελματικά προσανατολισμένη και απευθύνεται σε ορισμένες εισοδηματικές κατηγορίες. Ετσι οι ελεύθεροι επαγγελματίες, οι δημόσιοι υπάλληλοι και κυρίως οι στρατιωτικοί πήραν το 54,3% των δανείων ενώ αντιπροσώπευαν το 39,4% του συνόλου. Το ίδιο συμβαίνει και με τις μέσες προς υψηλές εισοδηματικές κατηγορίες, των οποίων το 74,8% δανειοδοτήθηκε από τους στεγαστικούς φορείς.⁵

Η κοινωνικά επιλεκτική και διαφοροποιητική λειτουργία του συστήματος των στεγαστικών δανείων έχει σαν αποτέλεσμα τον αποκλεισμό των λαϊκών στρωμάτων και την ευνοϊκή μεταχείριση των μισθωτών του δημόσιου τομέα. Ο ισχυρισμός ότι οι δημόσιοι υπάλληλοι έτυχαν ευνοϊκής μεταχείρισης από το κράτος επειδή δεν ήταν - όπως οι μισθωτοί του ιδιωτικού τομέα - "αποδέκτες των ωφελειών που προέκυπταν από την ανάπτυξη της οικοδομικής δραστηριότητας και από την ανακατανομική λειτουργία της γαιοπροσόδου"⁶ θα πρέπει να αποδειχθεί. Θα υποστηρίζαμε μάλλον ότι το καθεστώς της γαιοκτησίας έχει "κοινωνικό" χαρακτήρα, με την έννοια ότι η γη κατανέμεται σε όλες τις κοινωνικές κατηγορίες,⁷ ενώ διαμέσου του θεσμού της αντιπαροχής τα μικρομεσαία στρώματα συμμετείχαν στη διανομή της γαιοπροσόδου. Εξάλλου στις τιμές των ενοικίων, αν εξαιρέσουμε την αμέσως μεταπολεμική εποχή και την περίοδο από το 1978 μέχρι σήμερα δεν έχουμε κρατικές παρεμβάσεις και ρυθμίσεις. Το ενοικιοστάσιο αφορούσε μόνο τις κατοικίες που είχαν μισθωθεί πριν από το 1943.

Από το 1952 όμως οι ιδιοκτήτες έχουν το δικαίωμα να κάνουν έξωση στους ενοικιαστές είτε για την κατεδάφιση της παλιάς οικοδομής - και την ανέγερση νέας - είτε γιατί τα εισοδήματα της οικογένειας των ενοικιαστών τους επέτρεπαν να πληρώσουν ελεύθερο μίσθωμα. "Στη συνέχεια και μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1970, ακολουθήθηκε μια φιλελεύθερη πολιτική και τα μισθώματα αφέθηκαν να διαμορφώνονται χωρίς διοικητικές παρεμβάσεις στην αγορά".⁸ Από το 1978 και μετά η πολιτική του κράτους για τις τιμές των ενοικίων υπήρξε ανηφαντική και ασυνειπής. Ενώ π.χ. το 1978 καθιερώνεται το "θεμιτό μίσθωμα" που επισημοποιεί την παρέμβαση του κράτους, το 1986 απελευθερώνονται τα νέα μισθώματα.^{7α}

5. Μαλούτας, Αθήνα - Κατοικία - Οικογένεια, Εξάντας 1990, σελ. 183.

6. Μαλούτας-Οικονόμου, Προβλήματα ανάπτυξης του Κράτους πρόνοιας στην Ελλάδα, Εξάντας 1988 σελ. 90.

7. Βλέπε Σ. Αντωνοπούλου: "Ο μεταπολεμικός μετασχηματισμός της Ελληνικής οικονομίας και το οικιστικό φαινόμενο", εκδ. Παπαζήση, 1991, σελ. 17.

8. Δ. Οικονόμου: "Η στεγαστική πολιτική," οπ. παρ. σελ. 113.

Από τα παραπάνω στοιχεία φαίνεται καθαρά ότι η κρατική παρέμβαση στη στέγαση δεν παρουσιάζει χαρακτηριστικά προνοιακής μέριμνας, καθώς δεν αναφέρεται σχεδόν καθόλου στις κοινωνικές ομάδες που έχουν τις μεγαλύτερες στεγαστικές ανάγκες. Παρόλα αυτά... "Η περιορισμένη ανάπτυξη κράτους πρόνοιας δεν οδήγησε "παραδόξως" σε κρίση των συνθηκών κοινωνικής αναπαραγωγής".⁹ Η εξήγηση αυτού του "παραδόξου" θα πρέπει να αναζητηθεί στους όρους και τις δυναμικές της κοινωνικής αναπαραγωγής της ελληνικής κοινωνίας. Η οικογένεια π.χ. στην Ελλάδα δεν επιτελεί μόνο τις παραδοσιακές αναπαραγωγικές λειτουργίες της, αλλά η ίδια γίνεται ισχυρό κέντρο στρατηγικών, είτε για την επανένταξή της στις μεταβαλλόμενες οικονομικές συνθήκες είτε για τη διατήρησή της θέσης στην κοινωνική ιεραρχία είτε - διαμέσου συγκεκριμένων στρατηγικών διαγενεακής υποστήριξης, υλικής και συμβολικής - για την αποκατάσταση και την κοινωνική ανέλιξη των νεότερων μελών της. Η σημασία της διαγενεακής οικογενειακής φροντίδας και στήριξης για την εξασφάλιση των απαραίτητων συνθηκών κοινωνικής αναπαραγωγής φαίνεται από τα ποσοστά των παρεχομένων κατοικιών και οικοπέδων: Το 34,9% των οικοπέδων αποτελεί οικογενειακή παροχή. Ακόμη το 41,7% των κατοικιών δίνεται με τη μορφή της προίκας. Όμως το σημαντικότερο στοιχείο "...αποτελεί το γεγονός ότι το σύνολο των μη κληρονομικών ενδο-οικογενειακών και επομένως των προγραμματισμένων διαγενεακών μεταβιβάσεων κατοικίας για ιδιοκατοίκηση αποτελεί το 71,3% των οικογενειακών παρεχομένων κατοικιών"¹⁰

Ο παουδαίος ρόλος της οικογένειας φαίνεται και από την πρακτική όχι μόνο της δωρεάν παραχώρησης κατοικίας αλλά και από τις ανταλλαγές αγαθών, υπηρεσιών, χρηματικών ποσών κ.λ.π. σε μια διανεμητική λογική των οικογενειακών πόρων. Ετσι "πάνω από το 28% των νοικοκυριών δέχθηκαν εφάπαξ ή διαρκή οικογενειακή βοήθεια, που τις περισσότερες φορές αναφερόταν στη στέγαση..."¹¹

Η πατρική ή μητρική βοήθεια θεωρείται αυτονόητη και στηρίζεται στη βεβαιότητα μιας συγγενικής αλληλεγγύης. Μ' αυτή τη λογική η συγγένεια μπορεί να χαρακτηριστεί σαν μια μορφή ασφάλειας. Με τη διαμεσολάβηση των συγγενικών δεσμών, τα κοινωνικά ερείσματα του ατόμου διαπλέκονται και ισχυροποιούνται. Με αυτές τις κοινωνικές πρακτικές της διαμεσολάβησης και της υποστήριξης, η οικογένεια προστατεύει και επανεντάσσει το μέλος εκείνο που κινδυνεύει από μια επαγγελματική και κοινωνική περιθωριοποίηση. Πολλές από τις πρακτικές των ανταλλαγών της οικογενειακής επιχείρησης οφείλονται πιθανά στους συγγενικούς δεσμούς και στις κοινωνικές έλξεις που έχουν αφομοιωθεί και που οφείλουν την ύπαρξή τους στις συλλογικές πρακτικές που χαρακτηρίζονται από μια ισχυρή κοινωνικότητα.

Στο παρελθόν η πατρική περιουσία στις εύπορες τάξεις έφθανε να εξασφαλίσει την επιβίωση της οικογένειας διαμέσου της προίκας ή της κληρονομιάς και επιτελούσε μια σημαντική λειτουργία μέσα στην κοινωνία. Ο "καλός γάμος" αποτελούσε για την οικογένεια έναν υπέρτατο στρατηγικό στόχο. Η προίκα στην ελληνική κοινωνία έχει το νόημα της διαχρονικής διατήρησης της κοινωνικής θέσης των παιδιών στην κοινωνική ιεραρχία, αποδεικνύοντας ταυτόχρονα το υλικό και συμβολικό κεφάλαιο της οικογένειας. Επομένως δεν αντανakλά μόνο την έλλειψη κρατικών προνοιακών μηχανισμών που αντικαθίστανται από τις αναπαραγωγικές λειτουργίες της οικογένειας.¹²

Με την ανάπτυξη της εκπαίδευσης και τις αλλαγές στην οικονομία η επαγγελματική εξειδίκευση αντικατέστησε την πατρική περιουσία σαν πηγή εισοδήματος. Στο εξής το

9. Μαλούτας-Οικονόμου, *οπ. παρ.* σελ. 32.

10. Μαλούτας: "Αθήνα-Κατοικία...", *οπ. παρ.* σελ. 166.

11. Μαλούτας: "Αθήνα-Κατοικία...", *οπ. παρ.* σελ. 371.

12. Βλέπε Μαλούτας-Οικονόμου, "Προβλήματα ανάπτυξης..." *οπ. παρ.* σελ. 102.

εισόδημα εξασφαλίζεται με τα διπλώματα και τη μόρφωση και επομένως η μεταβίβαση της πατρικής κληρονομιάς περιλαμβάνει τώρα την "επένδυση" που έγινε για την εκπαίδευση των παιδιών. Η κουλτούρα είναι ένα κεφάλαιο που μεταβιβάζεται από γενιά σε γενιά όπως ακριβώς συμβαίνει και με το οικογενειακό οικονομικό κεφάλαιο. Έτσι ο στόχος που επιδιώκεται μέσα από την προίκα και τους σχολικούς τίτλους είναι να δοθεί στην καινούργια οικογένεια το κοινωνικό της στίγμα που θα την αποκαταστήσει σε ανάλογη θέση στην κοινωνική ιεραρχία. Η απασχόληση στο δημόσιο τομέα και σ' ορισμένα ελεύθερα επαγγέλματα αποτελεί στρατηγικό στόχο των εύπορων ομάδων, κάτι που τονίζει την άποψη ότι η κοινωνική θέση σε τοπικό επίπεδο καθορίζει την κοινωνικο-επαγγελματική πορεία του ατόμου. Εφόσον η οικογένεια παραμένει ένα βασικό στοιχείο οργάνωσης της κοινωνικής αναπαραγωγής, η πραγματικότητα καθιστά λιγότερο αναγκαία την ανάπτυξη μηχανισμών κοινωνικής προνοιακής παρέμβασης, σε ορισμένους τομείς της κοινωνικής ζωής. Η οικογένεια παίζει αυτό το ρόλο, όχι λόγω του κενού που αφήνει η κρατική πολιτική¹³, αλλά γιατί η ίδια η οικογένεια για λόγους ιστορικούς και δομικούς καταλαμβάνει αυτό το χώρο της κοινωνικής αναπαραγωγής και ενσωμάτωσης.

Αυτός ο πρωταγωνιστικός και κοινωνικοποιητικός ρόλος που παίζει η οικογένεια ενισχύει την εξατομίκευση των διαδικασιών κοινωνικής αναπαραγωγής με αποτέλεσμα η "οικογένεια να έρχεται σε αντίθεση με την ανάπτυξη κρατικά οργανωμένων ρυθμίσεων".¹⁴

Αυτός ο ρόλος της οικογένειας στην Ελλάδα αποτελεί ένα σημαντικό παράγοντα στην οργάνωση και πραγματοποίηση των στρατηγικών στέγασης, στη βάση των ισχυρών εσωτερικών δεσμών και της ύπαρξης λειτουργιών στο πλαίσιο της κοινωνικής αναπαραγωγής. Όμως οι διευρυμένες λειτουργίες της οικογένειας δε χαρακτηρίζουν "το σύνολο σχεδόν του κοινωνικού φάσματος"¹⁵ αλλά κυρίως το μέρος εκείνο του κοινωνικού σώματος όπου οι κοινωνικές σχέσεις και η οικονομική της λειτουργίας δε διαφοροποιήθηκαν από το παρελθόν (οικογενειακή επιχείρηση). Η διαμόρφωση δικτύων αλληλοβοήθειας, ο ενδοοικογενειακός καταμερισμός εργασίας στις νόμιμες ή άτυπες μορφές εργασίας με κέντρο την κατοικία αποτέλεσαν σημαντικά στοιχεία κοινωνικής αναπαραγωγής των λαϊκών στρωμάτων. Εξάλλου η ταύτιση της γειτονιάς, του σπιτιού και του τόπου εργασίας είναι τέτοια που αποκλείεται ένας σαφής διαχωρισμός τόπου κατοικίας και εργασίας. "Μπορεί να υποστηριχθεί δε ότι σε αυτές τις συνθήκες, ο τόπος κατοικίας σε μεγάλο βαθμό καθορίζει και δεν καθορίζεται από τον τόπο εργασίας"¹⁶

Έτσι η αγροτική έξοδος και η εγκατάσταση στον αστικό χώρο δεν αποτελεί τελικό ξερίζωμα ούτε και οι κοινωνικές πρακτικές και οι ιδεολογικές παραστάσεις αλλοιώνονται σε μεγάλο βαθμό.¹⁷

Για τον εσωτερικό μετανάστη η κατοικία γίνεται πάλι το σημείο ανασύνθεσης των χαμένων αρχικών ρόλων, σε μια προσπάθεια επανένταξης στις νέες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες. Η συγκέντρωση των ατόμων από το ίδιο γεωγραφικό διαμέρισμα σε συγκεκριμένη αστική περιοχή αποδεικνύει τους στενούς δεσμούς και τις αλληλοεξαρτήσεις που διατηρούν με τον τόπο προέλευσης τους¹⁸. Συνεπώς η επιλογή της κατοικίας βασίζεται κυρίως στην

13. Οικονόμου-Μαλούτας, *οπ. παρ.* σελ. 295.

14. Μαλούτας: *Αθήνα-Κατοικία..*, *οπ. παρ.* σελ. 370.

15. Μαλούτας: *Αθήνα-Κατοικία..*, *οπ. παρ.* σελ. 24.

16. Μαλούτας: *Ανάγκες στέγασης*, Ε.ΚΕ. 60/1986 σελ. 157.

17. Βλέπε Τσουκαλάς: "Εξάρτηση και αναπαραγωγή", εκδ. Θεμέλιο 1977 σελ. 146.

18. G. Burgel: *Athènes, Etude de la croissance d'une capitale Méditerranéenne* "Libr.Honre charios Paris 1976 σελ. 139-142.

ύπαρξη συγγενών ή συντοπιτών που αποτελεί προϋπόθεση ενός δικτύου αλληλοβοήθειας στη βάση οικογενειακών ή τοπικών δεσμών.¹⁹ Το γεγονός αυτό συνδέεται με τη διαμόρφωση περιοχών έντονης ομοιογένειας, από την άποψη του τόπου καταγωγής των κατοίκων τους στον αστικό χώρο.²⁰ Ακόμη και με την ανέγερση πολυκατοικιών δεν διασπώνται οι κοινωνικοί δεσμοί και τα δίκτυα αλληλοβοήθειας.²¹ Η διαπίστωση ότι η διαμόρφωση δικτύων αλληλοβοήθειας σε "ολόκληρες κοινότητες ή ακόμη ολόκληρες περιοχές" αποτελεί απάντηση στην περιορισμένη ανάπτυξη του κράτους πρόνοιας²² δεν είναι σωστή. Η ανάπτυξη της αυτοαπασχόλησης και της μικρο-εργοδοσίας, σε πλαίσια όχι πάντοτε διαφανών οικονομικών δραστηριοτήτων, είχε σαν αποτέλεσμα τη διατήρηση των οικογενειακών, συγγενικών ή φιλικών δεσμών που μας παραπέμπουν σε ανάλογες εργασιακές σχέσεις αγροτικών νοικοκυριών. Επομένως, η ύπαρξη και η ανάπτυξη κοινωνικών πρακτικών, που λειτουργούν σαν μηχανισμοί κοινωνικής αναπαραγωγής, δεν έκανε επιτακτική την ανάγκη συγκρότησης ενός προωθημένου τύπου κράτους πρόνοιας.

Όπως τονίσαμε και παραπάνω η σημασία της οικογενειακής οντότητας συνδέεται με την αυτοαπασχόληση (νόμιμη ή παράνομη) που εμφανίζεται στα πλαίσια μικρών οικογενειακών επιχειρήσεων.²³ Το φαινόμενο αυτό που αποτελεί ουσιαστικό στοιχείο του ιδιαίτερου τρόπου κοινωνικής αναπαραγωγής στην Ελλάδα τονίζεται στη μελέτη που έγινε στη Θεσσαλονίκη για τη "διάχυτη" εκβιομηχάνιση.²⁴ Η βιομηχανία που δεν φαίνεται στο πολεοδομικό συγκρότημα Θεσσαλονίκης και στην ευρύτερη περιοχή Θεσσαλονίκης αποτελεί ένα σημαντικό τμήμα σε όγκο και αξία των τυπικά παραγόμενων προϊόντων. Η διάχυτη εκβιομηχάνιση εμφανίζεται σε πολλούς κλάδους, σε διαφορετικά μεγέθη και συγκεντρώνεται κυρίως στις κεντρικές περιοχές, στις δυτικές συνοικίες, σε ορισμένες ανατολικές και στη γύρω ημιαστική περιοχή του Ε.Π.Θ.²⁵ Ήδη από το 1951 βλέπουμε μια σημαντική συγκέντρωση οικοτεχνικών μονάδων στη Θεσσαλονίκη που φθάνει το 15,3% στην ένδυση-υπόδηση, έναντι 11,3% σε πανελλήνια κλίμακα, ακολουθούν οι υφαντικές οικοτεχνίες, οικοτεχνίες ποτών, ξύλου, φελλού κ.λπ.²⁶ Το γεγονός ακόμη ότι το 64% των επιχειρήσεων του δείγματος αναθέτουν φασόν κάποιο μέρος της παραγωγής και η ανάληψη φασόν καλύπτει περισσότερο από το 60% της παραγωγής για το 53% των επιχειρήσεων - υπεργολάβων, δίνει την έκταση του φαινομένου.²⁷ Ακόμη από τις διάφορες έρευνες έχει εκτιμηθεί ότι οκτώ στους δέκα εργαζόμενους στο φασόν είναι γυναίκες που στην πλειοψηφία τους εργάζονται στον ιματισμό και τα 3/4 των γυναικών που δουλεύουν στο σπίτι είναι παντρεμένες με μικρά παιδιά και έχουν ηλικία μεταξύ 25 και 40 ετών. Ενδεικτικό του βαθμού της διάχυσης της άτυπης εργασίας είναι το αποτέλεσμα της έρευνας που έγινε στο Δήμο Συκεών όπου από τα 308 βιοτεχνικά καταστήματα, που απογράφησαν, τα 110, δηλαδή το 35,7%, αναλαμβάνουν φασόν (το 67,2% στο έτοιμο ένδυμα).

Έχει δε υπολογιστεί ότι το 1/3 περίπου των νοικοκυριών που μένουν στις Συκιές έχει κάποια σχέση με το φασόν, είτε στο σπίτι, είτε σε κάποια βιοτεχνία.²⁸ Έτσι δίνεται η εικόνα

19. Βλέπε Υ.ΔΕ. ΕΚΚΕ: "Κοινωνιολογική μελέτη μείζονος περιοχής πρωτεύουσας" Αθήνα 1973.

20. Μαλούτας-Οικονόμου: "Προβλήματα Ανάπτυξης..." οπ. παρ. σελ. 303.

21. στο ίδιο σελ. 304.

22. στο ίδιο σελ. 303.

23. Π. Λεοντίδου: "Αναζητώντας τη χαμένη εργασία." ΕΚΕ. 60/1986.

24. Ομάδα Έρευνας ΑΠΣ: "Διάχυτη εκβιομηχάνιση στο Π.Σ.Θ. και στην ΕΠΘ επιπτώσεις στην ανάπτυξη της πόλης". Θεσσαλονίκη 1989. Έρευνα για λογαριασμό του οργανισμού Θεσσαλονίκης. Πολυγραφ. - αδημοσίευτη.

25. στο ίδιο σελ. 141 κ.ε.π.

26. στο ίδιο σελ. 14 Γ' φάση.

27. στο ίδιο σελ. 70 κ.ε.π.

28. στο ίδιο σελ. 212 κ.ε.π.

ότι το παραγωγικό σύστημα της πόλης "στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό σε μορφές παραγωγής που αρθρώνονται γύρω από το φαινόμενο των υπεργολαβιών και του φασόν".²⁹ Επομένως δε θα υποστηρίζαμε ότι στην Ελλάδα ο κυρίαρχος τύπος οικογένειας, είναι του ενός εργαζόμενου και η απουσία ανάπτυξης του Κράτους πρόνοιας περιορίζει τη δυνατότητα της γυναικείας επαγγελματικής απασχόλησης.³⁰ Η πολιτική του Κράτους διαμέσου της ενθάρρυνσης της περιιαστικής οικοπεδοποίησης, της επέκτασης του σχεδίου πόλης, της αναπροσαρμογής των συντελεστών δόμησης, της νομιμοποίησης των αυθαιρέτων, της στήριξης του θεσμού της αντιπαροχής κ.λπ. ενισχύει έμμεσα τον τρόπο κοινωνικής αναπαραγωγής στην Ελλάδα. Οι νομιμοποιήσεις των αυθαιρέτων μάλλον δεν "λειτούργησαν περισσότερο ως μέσο του παραδοσιακού συστήματος της εκλογικής πελατείας" όπως ισχυρίζονται ορισμένοι ερευνητές.³¹ Αυτή η πολιτική του κράτους δε δημιούργησε τις προϋποθέσεις αυτών των πρακτικών αλλά περισσότερο έχει το νόημα της προσαρμογής του σ' αυτές τις κυρίαρχες κοινωνικο-οικονομικές διαδικασίες. Μ' αυτό τον τρόπο υποβοηθούν τους κοινωνικούς μηχανισμούς να συνεχίσουν να παίζουν το ρόλο τους για μια απρόσκοπτη αναπαραγωγή της ελληνικής κοινωνίας. Το κράτος επομένως δεν προώθησε μια "ανέξοδη πολιτικο-ιδεολογική ενσωμάτωση"³² ούτε υποκρύπτει κάποιο πολιτικό μακιαβελισμό. Η "αδιαφορία" του Κράτους, συμπλέει με τις υπάρχουσες κοινωνικές πρακτικές που δεν κάνουν επιτακτική την προνοιακή του παρέμβαση.

Εδώ φυσικά οι κοινωνικές πρακτικές για την κατοικία δεν λειτουργούν σαν "πεδία αυτορύθμισης".³³ Παραγνωρίζοντας έτσι τη διαπλοκή των κοινωνικών ομάδων με το κράτος μια μονοσήμαντη και ομογενοποιητική ανάλυση των κοινωνικών τάξεων, ομάδων και υπο-ομάδων, συσκοτίζει τις διαφοροποιητικές κοινωνικές πρακτικές και δεν μας βοηθά στην αποκρυπτογράφηση των πολιτικών του κράτους. Για την αποκατάσταση π.χ. του υλικού και συμβολικού κεφαλαίου των στρωμάτων εκείνων που αποχωρώντας από την επαρχία κατευθύνθηκαν στη δημόσια διοίκηση, το κράτος εφάρμοσε μια ευνοϊκή πολιτική για την απόκτηση στέγης. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα "... οι εργαζόμενοι στο δημόσιο τομέα να εμφανίζονται να ιδιοκατοικούν κατά 20% περίπου περισσότερο από εκείνους του ιδιωτικού τομέα".³⁴

Είναι όμως αναγκαίο να κάνουμε ορισμένες αποσαφηνίσεις για την εσωτερική μετανάστευση που θα μας αποκαλύψει τις διαφοροποιημένες πολιτικές του κράτους απέναντι στις διάφορες κοινωνικές κατηγορίες. Καταρχήν η αντίληψη ότι ο μη-αστεακός χώρος θεωρείται από κοινωνικο-επαγγελματική σύνθεση ομοιογενής είναι εσφαλμένη και αγνοεί τις διαφορετικές τοπικές κοινωνικές κατηγορίες που συνθέτουν αυτό τον κοινωνικό χώρο. Αυτές οι κοινωνικο-επαγγελματικές διαφοροποιήσεις στηρίζονται όπως είναι φυσικό σε κάποιες τοπικές σχέσεις εξουσίας και διαβαθμίσεις σ' ένα συγκεκριμένο κοινωνικό καταμερισμό εργασίας και σ' ένα ιδιαίτερο τρόπο νομιμοποίησης αυτών των σχέσεων. Επόμενος, θα πρέπει να γνωρίζουμε τους τρόπους παραγωγής αυτών των σχέσεων λαμβάνοντας υπόψη μας τις θέσεις που καταλαμβάνουν τα διάφορα άτομα στην παραγωγή και διανομή των αγαθών, το μέγεθος της ιδιοκτησίας και τη θέση που κατέχουν στον τοπικό συσχετισμό δύναμης. Η ανάλυση αυτών των τοπικών κοινωνικών σχέσεων μας υποδεικνύει τους κοινωνικούς προσδιορισμούς της "επιτυχίας" ορισμένων ατόμων στη σχολική και επαγγελματική τους

29. στο ίδιο σελ. 224.

30. Βλέπε Μαλούτας-Οικονόμου, οπ. παρ. σελ. 306.

31. Βλέπε Π. Γετίμης: "Οικιστική πολιτική στην Ελλάδα" εκδ. Οδυσσεάς 1989 σελ. 29.

32. Μαλούτας: "Αθήνα." οπ. παρ. σελ. 368.

33. Βλέπε Π. Γετίμης: "Οικιστική πολιτική..." οπ. παρ. σελ. 14.

34. Μαλούτας: "Αθήνα-κατοικία." οπ. παρ. σελ. 73.

τροχιά. Η δε μελέτη ορισμένων χαρακτηριστικών, όπως είναι η θέση που κατέχουν στο σύστημα παραγωγής και διανομής των αγαθών, είναι απαραίτητη για την κατανόηση των οικογενειακών και ατομικών στρατηγικών των διαφόρων κοινωνικών ομάδων. Ετσι οποιαδήποτε μετακίνηση στον κοινωνικό χώρο της πόλης δεν μπορεί να απομονωθεί από τους δομικούς και κοινωνικούς προσδιορισμούς του τοπικού κοινωνικού χώρου. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα οι κοινωνικές μεταλλαγές και διαφοροποιήσεις να μην αγγίζουν με τον ίδιο τρόπο όλες τις κοινωνικές κατηγορίες. Τα εύπορα στρώματα διαμέσου των προνομιακών σχέσεων που διατηρούν με τους εξουσιαστικούς φορείς του κράτους λόγω της κυρίαρχης θέσης που κατέχουν στο τοπικό σύστημα εξουσίας, έχουν τη δυνατότητα να προσαρμοστούν με μεγαλύτερη ευκολία στις νέες μεταβαλλόμενες συνθήκες. Με αυτό τον τρόπο γίνονται πάλι τα σημεία κοινωνικής αναφοράς γύρω από τα οποία ξαναπροσδιορίζονται οι υπόλοιπες κοινωνικές θέσεις. Οι αντιστοιχίες που δημιουργούνται ανάμεσα στις προβαλλόμενες αξίες και στα σύμβολα κοινωνικής ανέλιξης και τη διαθεσιμότητα των τοπικών κυρίαρχων ομάδων γίνονται αμέσως φανερές. Η αφομοίωση των νέων συμβολικών αξιών, π.χ. των πανεπιστημιακών τίτλων, που εμφανίζονται σε μια συγκεκριμένη ιστορική στιγμή είναι άμεση από τα κυρίαρχα στρώματα. Η δυνατότητα απόκτησης πανεπιστημιακών τίτλων, η πρόσβαση ή όχι στο δημόσιο τομέα εξαρτώνται από τη θέση που κατέχουν τα άτομα στο τοπικό ή διατοπικό επίπεδο. Αυτές οι τοπικές ή διατοπικές ανισότητες αντανακλώνται στον τρόπο διανομής των ατόμων στο μεταβαλλόμενο χώρο της εργασίας. Ετσι η απόκτηση διπλωμάτων ανώτατων σχολών και η αναζήτηση εργασίας στο δημόσιο τομέα αποτελούν την κύρια προτίμηση των κυρίαρχων τοπικών ομάδων. Οι άλλες κοινωνικές ομάδες με μεσαίους τίτλους σπουδών ή με απολυτήριο δημοτικού γίνονται κυρίως υπάλληλοι στον ιδιωτικό τομέα, μικρέμποροι και εργάτες.³⁵ Επόμενως υπάρχει μια διαφοροποιημένη διατοπική συνεισφορά στη δημιουργία των γενικών επαγγελματικών δομών. Η υπόθεση ότι οι δημόσιοι υπάλληλοι έχουν προνομιακή μεταχείριση κατά τη μεταπολεμική περίοδο, με σκοπό τον πολιτικό προσεταιρισμό τους³⁶ είναι εσφαλμένη. Οι κοινωνικές αυτές κατηγορίες δεν έχουν ανάγκη ιδιαίτερου πολιτικού προσεταιρισμού διότι ήδη από την εκκίνησή τους αποτελούσαν οργανικό μέρος του κοινωνικού και πολιτικού συστήματος. Επομένως, η αναπαραγωγή αυτών των στρωμάτων δεν αποτελεί στρατηγικό στόχο του κράτους αλλά περισσότερο εκφράζει τις δομικές σχέσεις που υπάρχουν ανάμεσα σ' αυτό και σ' εκείνα. Η υλική και συμβολική αποκατάστασή τους στις νέες διαφοροποιημένες συνθήκες που διαμορφώθηκαν στην Ελλάδα αποτελεί ένα ουσιαστικό στοιχείο της πολιτικής του κράτους για τα πολιτικά του στηρίγματα. Η δεύτερη υπόθεση, ότι το κράτος λειτουργεί όχι με τη λογική της συλλογικής εξορθολογιστικής οργάνωσης (λογική του κράτους πρόνοιας) αλλά με τη λογική του αναπτυσσόμενου πελατειακού συστήματος δεν εκφράζει την πραγματική σχέση του κράτους με τις κοινωνικές ομάδες. Η σχέση ανάμεσα στο πολιτικό προσωπικό και στους εκλογείς θα πρέπει να μας οδηγήσει στην αναζήτηση των δεσμών που υπάρχουν ανάμεσα στο ρόλο που παίζουν οι δεύτεροι στο τοπικό κοινωνικό σύστημα και στις θέσεις που κατέχουν αργότερα στο μεταβαλλόμενο χώρο εργασίας. Εξάλλου, η σχέση ανάμεσα στον πολιτικό εκπρόσωπο και στους δεσμούς που έχει με όλο εκείνο το πλέγμα που λέγεται οικογένεια και συγγένεια μας οδηγεί στους στενούς εξαρτημένους δεσμούς που υπάρχουν ανάμεσά τους. Επομένως, αυτή η τοπική πολιτική ομάδα δεν έχει τη λογική της εκλογικής πελατείας αλλά τη λογική της πολιτικής κοινότητας. Ετσι "η οικογένεια συνιστά τη βάση του

35. Βλέπε Α. Γεωργιάδης "Espace social local et structure des reclassements" διδακτορική διατριβή, Strasbourg 1990, αδημοσίευτη σελ. 321.

36. Βλέπε Κ. Τσουκαλάς: "Κοινωνική διάσταση της δημόσιας εργοδοσίας στην Ελλάδα" ΕΚΕ. 50/1983 σελ. 34 κ.επ.

τοπικού κοινωνικού συστήματος και οι συγγενικές σχέσεις είναι το υποστήριγμα της τοπικής έκφρασης της πολιτικής".³⁷

Επομένως ο διαφοροποιημένος τρόπος ενσωμάτωσης των τοπικών κοινωνικών ομάδων στον καταμερισμό της εργασίας αποτελεί μια πρώτη διάσταση της δόμησης των πολιτικών σχέσεων στη χώρα μας. Αφετέρου τα κοινωνικά και πολιτικά δίκτυα μας παραπέμπουν σε ταξινομητικές λογικές των τοπικών και διατοπικών κοινωνικών χώρων κάνοντας κατανοητή τη διαφορετική πολιτική του κράτους στον τομέα της κατοικίας. Δεν πρέπει να μας διαφεύγει εξάλλου ότι η πρόσληψη υπαλλήλων από τον τόπο καταγωγής τους, των αστών, είτε στον ιδιωτικό είτε στο δημόσιο τομέα³⁸, ή η βοήθεια που δίνεται με διάφορες μορφές (υποτροφίες, προίκες κ.λπ.) μας παραπέμπει σε πρακτικές τοπικών ταξινομητικών λογικών.

Αυτοί οι προβληματισμοί μας θέτουν το ζήτημα των σχέσεων του κράτους πρόνοιας με την κοινωνία και το βαθμό της αυτονομίας του. Χωρίς να θέλουμε να κάνουμε εδώ μια εμπειριστικώς ανάλυση των διαφόρων θεωρητικών ρευμάτων που αναφέρονται στα παραπάνω ερωτήματα θα διατυπώσουμε ορισμένες σκέψεις.

Το ρεύμα των νεο-θεσμικών κοινωνιολόγων καταλήγει κυρίως σε δύο υποθέσεις: η πρώτη υπόθεση μας διαβεβαιώνει για την πιθανή αυτονομία των κρατικών οργάνων στην κοινωνική τους πολιτική, τόσο στις κυρίαρχες τάξεις όσο και στις διάφορες ομάδες πίεσης. Η δεύτερη υπόθεση ξεκινά από την αρχή, ότι η δομή του κράτους η μορφή της οργάνωσης και της γραφειοκρατικοποίησής του το καθιστούν ικανό να διαμορφώνει ορισμένες πολιτικές που αφορούν την κοινωνική του παρέμβαση. Σ' αυτή την κατεύθυνση οι κρατικοί δράστες παίζουν ένα σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση και εφαρμογή μιας κοινωνικής πολιτικής.³⁹ Αυτή η δράση τους δεν είναι το αποτέλεσμα κοινωνικών πιέσεων αλλά είναι δική τους επιλογή με τη βοήθεια ορισμένων ειδικών σε κοινωνικά θέματα. Στην παραπάνω σχολή της απόλυτης αυτονομίας του κράτους, βρίσκουμε και άλλα ρεύματα σκέψης που δε θεωρούν την αυτονομία σαν ένα απόλυτο δεδομένο, αλλά υποστηρίζουν ότι αυτή η ίδια εξαρτάται από έναν ορισμένο αριθμό δομικών χαρακτηριστικών. Σύμφωνα με αυτή την τελευταία σχολή όσο πιο μεγάλες είναι οι δυνατότητες του κράτους τόσο πιο μεγάλη είναι η αυτονομία του. Δηλαδή όσο το κράτος διαφοροποιείται από την κοινωνία διαθέτοντας έναν ισχυρό συγκεντρωτικό και γραφειοκρατικό μηχανισμό τόσο αυξάνει την ικανότητα επέμβασής του.⁴⁰

Στην περίπτωση της Ελλάδας η εξέταση του βαθμού της σχέσης κρατικοποίησης και κοινωνικής πολιτικής μας αποκαλύπτει τον ιδιόρρυθμο χαρακτήρα της Ελληνικής περίπτωσης. Ενώ δηλαδή θα περιμέναμε μια αποφασιστική κοινωνική πολιτική λόγω του βαθμού ανάπτυξης της γραφειοκρατίας και της ικανότητας επέμβασής του στην οικονομία, εντούτοις το ελληνικό κράτος εμφανίζεται συγκρατημένο. Επομένως, όσον αφορά την ελληνική περίπτωση, η παραπάνω υπόθεση ότι η ύπαρξη ισχυρού κράτους συνιστά την ύπαρξη μιας αναπτυγμένης κοινωνικής πολιτικής θα πρέπει να αποκλειστεί.

Μια άλλη θέση υποστηρίζει ότι η αυτονομία του κράτους δεν είναι ένα μόνιμο δομικό στοιχείο ενός δοσμένου κρατικού συστήματος, αλλά ποικίλλει μέσα στο χρόνο ανάλογα με τις ιστορικές περιστάσεις. Δηλαδή η αυτονομία παραμένει ένας λανθάνων παράγοντας που

37. Γεωργιάδης: ο.π.αρ. σελ. 155.

38. Βλέπε Τσουκαλάς: "Κοινωνική ανάπτυξη και κράτος" Θεμέλιο 1983.

39. Βλέπε π.χ. P. Birnbaum: "Logique de l'Etat" Fayard 1982. - Hugh Hecl: "Modern social politics in Britain and Sweden" New Haven, Yale Univ. Press 1974. - Nordlinger: "On the autonomy of the democratic state" Cambridge, Harvard Univ. Press 1981.

40. Βλέπε π.χ. B. Badie et P. Birnbaum: "Sociologie de l'Etat" Gresset - Fasquelle 1979 - E. Amenta - B. Carruthers: "The formative years of US Social spending policies". American Sociological Review, vol. 53/1988.

ανάλογα με τις ιστορικές περιόδους μπορεί να ενεργοποιηθεί ή να αδρανήσει⁴¹. Επομένως, θα πρέπει να εξηγήσουμε την κοινωνική πολιτική σε σχέση με τις ιστορικές περιόδους και το βαθμό διαφοροποίησης του κράτους από την κοινωνία των πολιτών.

Εδώ θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι αυτά τα θεωρητικά παραδείγματα καθιερώνουν μια τεχνική διαφοροποίηση ανάμεσα στο κράτος και στην κοινωνία, αυξάνοντας τη δυσκολία να προσδιοριστεί η ταυτότητά του.

Το κράτος δεν είναι ένας μηχανισμός ρύθμισης της κοινωνίας ούτε είναι ένα εργαλείο της κυρίαρχης τάξης και επομένως οι σχέσεις που διατηρεί με την κοινωνία των πολιτών δεν νοούνται σαν μια μορφή του τύπου κυρίαρχος/κυριαρχούμενος. Η προσοχή μας θα πρέπει να στραφεί στα λίγο-πολύ δομημένα και ιεραρχημένα δίκτυα ανάμεσα στο κράτος και στην κοινωνία των πολιτών, διαμέσου των οποίων οι ομάδες εκείνες που έχουν πρόσβαση στην κρατική εξουσία επιδιώκουν να διασφαλίσουν την επιρροή του ή τα προνόμιά του ή αντίθετα ορισμένες ομάδες του κράτους αναζητούν να επηρεάσουν την κοινωνία των πολιτικών για το προσωπικό τους ή το δημόσιο συμφέρον. Επομένως, η αναγνώριση των σχέσεων ανάμεσα στο κράτος και στην κοινωνία δε θα πρέπει να μας οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι το προσωπικό του κράτους ανπιπροσπεύει συνειδητά ή ασυνείδητα τα ταξικά συμφέροντα της κυρίαρχης τάξης χωρίς αυτό όμως να σημαίνει ότι είναι ένας ουδέτερος διαιτητής που προσπαθεί να ικανοποιήσει την κοινωνική ζήτηση. Όσον αφορά την κοινωνική πολιτική, το κράτος δεν περιορίζεται στο να ικανοποιεί τη ζήτηση και τις προτιμήσεις της εξωτερικής πίεσης. Η κοινωνική πολιτική δεν μπορεί να θεωρηθεί σαν πολιτική απάντηση στις εξωτερικές πιέσεις στο επίπεδο του κράτους, διότι η κοινωνική πραγματικότητα δεν επιβάλλεται ποτέ μ' ένα φυσικό και μονόπλευρο τρόπο. Εξάλλου, η ίδια η κοινωνική πραγματικότητα είναι ένα αντικείμενο ερμηνείας που προκαλεί συγκρούσεις στις διάφορες κοινωνικές ομάδες στην προσπάθειά τους να προωθήσουν και να επιβάλλουν τη δική τους ιδεολογική και κοινωνική ερμηνεία. Σε κάθε περίπτωση το κράτος ασκεί μια πολιτική που έχει το στοιχείο της επινοήσης και της επιλογής και σπάνια οι λύσεις του ευθυγραμμίζονται με τις απαιτήσεις που έχουν διατυπωθεί από τις κοινωνικές ομάδες. Η διερεύνηση συγκεκριμένων κοινωνικών μέτρων απαιτεί μια νοηματική επεξεργασία αξιών, ιδεολογιών, συμφερόντων καθώς και την κατανόηση προηγούμενων πολιτικών που είχαν δρομολογηθεί. Επιπλέον η μελέτη της κοινωνικής πολιτικής θα πρέπει να εξετάσει το συγκεκριμένο χρονικό πλαίσιο ανάπτυξης μιας πολιτικής και τις παραστάσεις και ιδέες που στηρίζουν τη δράση των κοινωνικών φορέων. Εξάλλου, όλα τα κοινωνικά μέτρα στηρίζονται σε ιδεολογικές και πολιτισμικές παραστάσεις που προσδιορίζουν μια συγκεκριμένη κοινωνική κατάσταση καθώς και τις λύσεις που προτείνονται.

Διαπιστώνουμε ότι η κρατική πολιτική για τη στέγαση δεσμεύτηκε καταρχήν από τους όρους της κοινωνικής αναπαραγωγής που βρίσκονται σε άμεση σχέση με τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας. Κάτω απ' αυτές τις προϋποθέσεις η οικογένεια προβάλλει σαν σημαντικός πόλος κοινωνικής ολοκλήρωσης και ενσωμάτωσης μέσα από την οργάνωση στρατηγικών διαγενεακής ανέλιξης. Επομένως, το κράτος περιορίζει τη λειτουργία του για τον έλεγχο των διαδικασιών κοινωνικής αναπαραγωγής, διότι σε αντίθετη περίπτωση θα το έφερνε αντιμέτωπο με τη δυναμική των εξατομικευμένων οικογενειακών πρακτικών. Αυτές ακριβώς οι πρακτικές εμποδίζουν το κράτος να "νομιμοποιήσει" την παρέμβασή του περιορίζοντάς το σε διορθωτικές ευκαιριακές κινήσεις ενώ δεν του αφήνουν περιθώρια ν' αντιπαλεύει τον κυρίαρχο τρόπο αναπαραγωγής. Από την άλλη πλευρά οι ιδιόμορφες σχέσεις του κράτους με τα οικογενειακά και συγγενικά δίκτυα των κυρίαρχων τοπικών - κοινωνικών ομάδων καθορίζει ως ένα σημείο τις προσπάθειές του για την υλική και συμβολική τους αποκατάσταση.

41. Βλέπε A. M. Guillemard: "Le déclin du social" PUF 1986 - P. Birnbaum "La fin de l'Etat" RFSP 1985.

Αυτό είχε σαν συνέπεια, η δημόσια απασχόληση - προνομιακός χώρος εργασίας των κυρίαρχων στρωμάτων - να συνδέεται θετικά τόσο με την ιδιοκατοίκηση όσο και με τη στεγαστική δανειοδότηση.

Έτσι η κρατική πολιτική στην κατοικία δεν προσδιορίστηκε ούτε από τη λογική της εκλογικής πελατείας, ούτε στόχευε στον πολιτικό προσεταιρισμό των κρατικοδιδαιτων κοινωνικών στρωμάτων, αλλά είχε το νόημα της έμμεσης στήριξης των συνθηκών κοινωνικής αναπαραγωγής των λαϊκών στρωμάτων και την υλική και συμβολική αποκατάσταση των τελευταίων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Amenta E. - B. Sociological Carruthers: *"The formative years of US social spending policies"* American Sociological Review, vol 53/1988.
- Αντωνοπούλου Σ.: *"Ο μεταπολεμικός μετασχηματισμός της Ελληνικής οικονομίας και το οικιστικό φαινόμενο"*, εκδ. Παπαζήση, 1991.
- Birnbaum P.: *"La fin de l'Etat"* RFSP 1985.
- Badie B. et Birnbaum P.: *"Sociologie de l'Etat"* Gresset-Fasquelle 1979.
- Birnbaum P.: *"Logique de l'Etat"* Fayard 1982.
- Burgel G.: *"Athènes, Etude de la croissance d'une capitale Méditerranéenne"* Libr. Honore charion Paris 1976.
- Βελέντζας Κ., Καλογήρου Ν., Καραγιάννη Σ., Κατσικας Η., Παπαμίχος Ν., Χατζηπροκοπίου Μ. και Χλωμούδης Κ., (1991). *"Η κατοικία στην Ελλάδα: Κρίση των σχέσεων παραγωγής"*, Ι.Μ.Μ
- Βεργόπουλος Θ., Μαντουβάλου Μ. και Χατζιδάκης Α.: *"Το πρόβλημα της κατοικίας και η στεγαστική πολιτική του κράτους"*, Τεχνικά Χρονικά 1975.
- Γετίμης Π.: *"Οικιστική πολιτική στην Ελλάδα"* εκδ. Οδυσσεάς 1989.
- Γεωργούλας Α. *"Espace social local et structure des reclassements"* διδακτορική διατριβή, Strasbourg 1990, αδημοσίευτη.
- Εμμανουήλ Δ. *"Έρευνα κατηγοριών οικιστών εκτός υφισταμένου δικτύου στεγαστικών δανείων"*, ΔΕΠΟΣ 1979.
- Εμμανουήλ Δ., *"Έκθεση για το πρόγραμμα στόχων πολιτικής και σταθεροτύπων για τον οικιστικό και στεγαστικό τομέα"*, ΔΕΠΟΣ 1991.
- Εμμανουήλ Δ., *"Η ενοικιαζόμενη κατοικία"* Οικονομικός Ταχυδρόμος, Μάιος 1986.
- Guillemaud A. M.: *"Le declin du social"* PUF 1986.
- Hugh Hecló: *"Modern social politics in Britain and Sweden"* New Haven, Yale Univ. Press 1974.
- Καραποστόλης Β., *"Η καταναλωτική συμπεριφορά στην Ελληνική κοινωνία 1960-1975"* ΕΚΚΕ 1983.
- ΚΕΠΕ *"Οικισμός"*, Αθήνα 1966.
- Κοτζαμάνης Β., Μαλούτας Θ. *"Η κρατική παρέμβαση στον τομέα της εργατικής λαϊκής κατοικίας"* ΕΚΕ τεύχος 56, 1985.
- Κουβέλη Α., Οικονόμου Δ. *"Κρατική στεγαστική πολιτική"* ΕΚΚΕ, ΥΧΟΠ 1985.
- Λεοντίδου Π. *"Αναζητώντας τη χαμένη εργασία..."* ΕΚΕ 60/1986.
- Μαλούτας Θ.: *"Αθήνα - Κατοικία - Οικογένεια"* Εξάντας 1990.
- Μαλούτας Θ.: *"Ανάγκες στέγασης"* ΕΚΕ 60/1985.

- Μαλούτας Θ.: "Συλλογική κατανάλωση και κοινωνική αναπαραγωγή" Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών 62/1986.
- Μαλούτας Θ., Οικονόμου Δ.: "Προβλήματα ανάπτυξης του κράτους πρόνοιας στην Ελλάδα" Εξάντας 1988.
- Nordlinger: "On the autonomy of the democratic state" Cambridge, Harvard Univ. Press 1981.
- "Η οικοδομική στην Ελλάδα" Συνέδριο 22-26 Αυγούστου 1981, Ειδική Έκδοση του ΣΠΜΕ 1981.
- Ομάδα Έρευνας ΑΠΣ: "Διάχυτη εκβιομηχάνιση στο Π.Σ.Θ. και στην ΕΠΘ επιπτώσεις στην ανάπτυξη της πόλης: Θεσσαλονίκη 1989. Έρευνα για λογαριασμό του οργανισμού Θεσσαλονίκης, πολυγραφ. - αδημοσίευτη.
- Οικονόμου Δ., "Το πρόβλημα των ενοικίων" ΔΕΚ Πολίτης τεύχος 51/1985.
- Οικονόμου Δ., "Η νέα στεγαστική πολιτική" ΔΕΚ Πολίτης τεύχος 70/1986.
- Οικονόμου Δ., "Πόλη, καταμερισμός της εργασίας και αγορά γης" Τεχνικά Χρονικά, τεύχος 4/1986.
- Οικονόμου Δ., "Η στεγαστική πολιτική στη μεταπολεμική Ελλάδα: Βασικές ερμηνευτικές υποθέσεις, ...της στέγης και πολιτικής ενοικίων" Ε.Κ.Ε. 64/1987.
- Σορώκος Ε.: "Δομή της κατοικίας και κοινωνικοποίηση" ΕΚΕ 23/1975.
- Τσουκαλάς Κ.: "Εξάρτηση και αναπαραγωγή" εκδ. Θεμέλιο 1977.
- Τσουκαλάς Κ.: "Κοινωνική ανάπτυξη και κράτος". Εκδ. Θεμέλιο 1983.
- Τσουκαλάς Κ.: "Κοινωνική διάσταση της δημόσιας εργοδοσίας στην Ελλάδα" ΕΚΕ 50/1983.
- Τσουκαλάς Κ.: "Εργασία και εργαζόμενοι στην πρωτεύουσα" ΕΚΕ 60/1986.
- ΥΔΕ-ΕΚΚΕ: "Κοινωνιολογική μελέτη μείζονος περιοχής πρωτεύουσας" Αθήνα 1973.
- Χαϊκάλης Στ.: "Στέγαση και ενοικιαζόμενη κατοικία" Οικονομικός Ταχυδρόμος, Μάιος 1986.